

dc_952_14

**AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS
TÉZISEI**

Tóth Sándor László

**A magyar törzsszövetség politikai életrajza
(A magyarság a 9-10. században)**

Szeged

2014

dc_952_14
2

1. A doktori értekezés témaválasztása és célkitűzései

A magyarság történetének kezdetei, etnogenezise és önálló politikai formációként való megjelenése a magyar történelem kiemelkedő periódusa. Lényegesnek tartom, hogy korai történelmünk e kezdeti szakaszáról minél pontosabb és realisabb képet kapjunk, hiszen históriánk és nemzettudatunk alapját képezi. Az értekezésben arra vállalkoztam, hogy monografikusan összegezzem a magyar törzsszövetség 'politikai életrajzát' az írott forrásokban való felbukkanásától (830-as évek vége) 'bukásáig', István államszervező harcainak lezárulásáig, a 11. század első évtizedéig. Ez a bő másfél évszázad a magyarság első politikai szervezete megszületésének időszaka, amely etnikai és politikai értelemben sorsdöntőnek bizonyult. Ekkor formálódott ki a magyar törzsszövetség, amely sikeresen alkalmazkodott előbb a steppei környezethez, majd Kárpát-medencei honfoglalása után hosszabb, bő félévszázados konfrontáció után az európai, keresztény környezethez is. Munkámnak vannak tudománytörténeti előzményei, jöllehet a történeti kutatás inkább a honfoglalás előtti korszakra koncentrált, illetőleg a 10. századot inkább az államalapítás előzményeként tárgyalta. Kiváló szintézist alkotott e periódus egészéről Pauler Gyula 1900-ban, és Kristó Gyula 1980-ban. Idesorolható Bóna István 2000-ban megjelent monográfiája, és Kristó Gyula és Makk Ferenc 2001-ben napvilágot látott könyve is. Jómagam számos őstörténeti tanulmány, és a 9. századról és a 10. századról írott monográfiák után vállalkoztam a szintézis elkészítésére.

Munkám fő célkitűzése a magyar törzsszövetség tágabb értelemben vett politikai életrajzának felvázolása, politikai életének teljességre törekvő, részletes elemzése. Az egyes, konkrét célkitűzések között említhetem olyan problémák vizsgálatát; mint a magyar törzsszövetség megjelenésének kérdése, a honfoglalás előtti (Levedia, Etelköz) és utáni ('Turkia') szállásterületek lokalizálása, kronológiai problémák,

fejedelmi méltóságok (fejedelem, kündü, gyula, karha), viselőik (Levedi, Álmos, Árpád, Kuzsán) és funkcióik, a kazár kapcsolatok megítélése, a kavarak csatlakozása és szerepe, a honfoglalás okainak és lefolyásának rekonstrukciója, a 9-10. századi magyar gazdaság és társadalom minősítése, a 10. századi magyar fejedelmek és törzsfők, az ún. kalandozó hadjáratok menete és jellemzőik, a törzsszövetség válsága és a keresztény állam megszervezése Géza és Vajk (István) korában. Minden kérdésben bemutattam a források mellett a szakirodalomban felmerült hipotéziseket, és saját, forrásokra alapozott álláspontomat, amely szükségszerűen hipotetikus jellegű.

2. A doktori értekezés forrásai és a feldolgozás módszerei

Munkámban a politikatörténeti témaválasztásból, és képzettségemből eredően is döntően az írott forrásokra építettem. Az írott történeti forrásokon belül a legfontosabb Konsztantinosz császár újabban sokat vitatott műve, a *De administrando imperio* (DAI) címen ismert, 10. század közepén összeállított műve. A DAI kompilatív jellegéből, szerkesztésmódjából, a különböző helyekről származó információk összeillesztéséből, és az eredeti kézirat másolásából következően tévedések is becsúsztak a munkába. Mindez nem változtat azon, hogy a magyar törzsszövetség politikai történetét – legalábbis a 10. század közepéig – elsősorban a DAI magyar fejezetei (főleg a 38–40. fejezet) kritikai elemzése alapján rekonstruálhatjuk. A műnek Moravcsik Gyula jóvoltából kiváló, kritikai kiadása van, és több nyelvre lefordították. Mégis megkerülhetetlen a legkorábbi hiteles másolat, a párizsi kódex (*Codex Parisinus Graecus* 2009.) használata, a szöveg szószent fordítása, értelmezése. Ezt a legkorábbi, 11. század végi kéziratot (mikrofilmen) használtam, összevetve a kritikai kiadással, fordításokkal. A konsztantinoszi híradások elemzése alapján a 9. századi magyar

történet időrendje, szállásterületei (Levedia, Etelköz), kazár kapcsolatai, illetve a 10. századi magyar fejedelmek funkciói, vagy a törzsszövetség és törzsek kapcsolata vonatkozásában új értelmezést tudtam adni. Konsztantinoszon kívül más görög (bizánci), latin, szláv és arab nyelvű forrásokat (illetve fordításait, kiadásait) is használtam a magyar törzsszövetség életrajzának rekonstrukciójához. E források segítségével ki lehet egészíteni a bizánci császárnál megőrzött legrégebbi magyar hagyományt. A 10. századi magyar történet vonatkozásában, főleg eseménytörténeti vonatkozásban nagy mértékben támaszkodhattam a nyugati, latin nyelvű krónikák, évkönyvek és más történeti források adataira. A honfoglalás előtti levediai és etelközi szállásterületek, illetve az egyes törzsek szállásainak rekonstrukciójánál az analógias következtetés módszerével is éltem, amikor a magyarokat előző besenyők lakhelyeinek konsztantinoszi leírásából következtettem vissza a magyar törzsek egykori szállásaira. Nézetem szerint olyan forráshiányos korban, mint a 9-10. század, kellő óvatossággal és forráskritikával ez a módszer is alkalmazható. A feldolgozás során törekedtem a jó értelemben vett komplexitás megvalósítására is. A társtudományok (nyelvészet, régészet, néprajz stb.) eredményeit megbecsülve, igyekeztem azokat hasznosítani a vonatkozó szakirodalom alapján, elsősorban a szállásterületi kérdések, az életmód, a gazdasági élet és a társadalom vizsgálatánál. Politikátörténeti hipotéziseimet a gyérnek mondható forrásbázis ellenére az írott kútfőkre, ezek kritikai elemzésére építettem, valamint a vonatkozó hatalmas szakirodalomra.

3. Az értekezés főbb eredményei

Jóllehet célom az volt, hogy a magyar törzsszövetség politikai életrajzát rekonstruáljam a történeti források alapján, nem kerülhettem ki az etnogenezis problémáját sem. Az első fejezetben feleletet kerestem arra a kérdésre, hogy mikortól beszélhetünk magyar ethnosról, nép-

ről, egyáltalán meghatározhatjuk-e az „ethnogenetikai nulla pontot”. Az újabb kutatások két körülményt hangsúlyoztak. Az egyik, hogy nem tehetünk egyenlőségielt a nyelv és az etnikum közé. A másik, hogy a steppei népek esetében nem egyetlen vonalon, hanem több szálon ment végbe az ethnosz kialakulása. A magyarság esetében feltételezhetünk egy ugor nyelvi közösséget, amelyből Kr. e. 1000 és 500 között kivált egy ősmagyar nyelvet beszélő közösség, amely a Volga és Káma vidékén élt. Az etnikai kritériumok között ki lehet emelni a saját népvét (s a ’mi-tudatot’) és a saját eredethagyományt. A ’magyar’ (’magyer’, ’mogyer’) népvét két elemre bontotta a nyelvészeti kutatás; a ’magy’ előtagot ugor, az ’er’ utótagot ugor, vagy török eredetűnek tekintette. A népnév pontos jelentését (’manysi ember’, ’beszélő ember’ stb.), keltezését és kialakulása helyét illetően nincs közmegegyezés. A magyar népnév torzult formában (madzsgher stb.) a 870-880-ra vonatkozatható, 920-930 táján kialakult ún. Dzsajháni-hagyományban bukkan fel. Konsztantinosz történetében az általa türköknek nevezett magyarok ethnoszként szerepelnek a honfoglalás előtt. A népnév alapján a 9. században bizonyosan számolhatunk magyar néppel, amelynek már politikai szervezete volt, és elkülönült más népektől. A saját eredetmondának tekintett csodaszarvas-monda vándormonda. A motívumok (szarvasüldözés) és nevek (Belár, Dulo alán király, Hunor–Magor testvérpár) alapján a monda keltezése hosszabb időszakot ölelhet fel, beleértve az ugor korszakot, illetve a török népek megjelenésének korát, az 5–9. századot. Álláspontom szerint a magyarságot csak akkor tudjuk történeti mivoltában megragadni, amikor már politikai szervezettel rendelkezik, és tevékenységéről beszámolnak írott történeti források. A magyar ethnoszt alkotó komponensek léteztek korábban is. A történeti, nyelvészeti kutatás a magyarokra önelnevezésére hasonlító nevek (Muagerisz, Matzarón stb.), és idegen népvévek (hun, türk, szabír/szavárd, ungr) alapján a 9. század előtti időszakban is megkísérelte fellelni a magya-

rokat vagy elődeiket. A magyarokkal kapcsolatba hozott forrásokat, illetve ezekre épülő feltevéseket vettem számba a Kr. e. 5. századtól (Hérodotosz) a 830-as évekig, amikor már több forrás alapján is feltételezhetjük a magyarok megjelenését a Don és az Al-Duna közötti térségben. Nézetem szerint a 9. század előtti, elszórt, önmagukban álló, a magyarokkal csak nagyon feltételesen kapcsolatba hozható adatok nem elégségesek annak bizonyítására, hogy a magyarok már a 9. század előtt, az 5–8. században leköltöztek volna Volga melletti szállásaikról (Magna Hungaria) az ún. kaukázusi, Kubán folyó menti hazába. A kaukázusi őshaza nyelvészeti elmélete a magyarokra alkalmazott török népvneveken (türk, szavárd, unгри) és a jelentős számú, török (nyugati/bolgár török, csuvasos) jövevényszavakon alapul. Nézetem szerint nem szükséges egy „korai” leköltözést feltételeznünk a Volga menti Magna Hungáriából. A török jövevényszavak származhattak a Don vidéken lakó, kazár fennhatóság alatt élő, 670 táján idekerülő onogur-bolgár népességtől (Kotragosz népe?), illetve a magyarokhoz csatlakozó kazár kavaroktól. Mindkét esetben számolhatunk a hét törzsön belül vagy pedig azon kívül levő török etnikai komponenssel. Álláspontom szerint a magyarok elődei a 830-as években vándorolhattak fokozatosan délnyugatra, a Don és az Al-Duna közötti területre, de csak a 890-es évek besenyő támadása szakította el egymástól végérvényesen a két csoportot. A keleten maradt, volgai néprészt találta meg Julianus 1236 táján. A magyarok bolgár szövetségben harcoltak 838 táján az Al-Dunánál a bizánci birodalom területére visszatérni szándékozó makedón hadifoglyok ellen. A magyarok lehettek azok a 'barbár népek', akik a 838-ban még Bizáncba eljutó rusz követség visszafelé vezető útját elzárták. A magyarokkal szemben a kazárok kezdetben védekeztek (Ibn Ruszta szerint sáncokkal, árkokkal), és bizánci segítséggel 838 táján felépítették a Don mellett Sarkel várát. A bizánciak a Krím-félszigeti birtokaik védelme érdekében

Kherszönt katonai-közigazgatási körzetté (thema) szervezték a 830-as évek végén.

A magyarok honfoglalás előtti történetének egyik fő forrása a DAI 38. fejezete. Ennek kronológiai értelmezése meghatározza a magyarság történetéről alkotott képet. A kutatásban az a 'lineáris' felfogás dominál, amely szerint a konsztantinoszi történet a legrégebbi múlttól halad a jelen felé. Legfeljebb az vitatott, hogy a 38. caput folyamatos történeti elbeszélés-e, vagy régebbi és újabb időbeli rétegeket különböztethetünk meg. Munkám egyik alapvető eredményének tartom annak bizonyítását, hogy a DAI 38. fejezetében két magyar hagyományt ötvöztek egybe. Ezek ugyanarról az időszakról szólnak, ugyanazokat az eseményeket és történeti személyeket, népeket említik. A konsztantinoszi időmeghatározások túlnyomó többsége ('régen', 'abban az időben', 'kevés idő múlva', 'néhány év múlva'/'bizonyos idő múlva') relatív, és nem ad abszolút időrendet. Egyedül a kazárokkal való „három éves” együttlakás és együtttharcolás passzusában találunk pontos időtartamot. Ezt jóval nagyobb időszakra értelmezték (30-33, 200, 300 év stb.). Nézetem szerint a DAI legrégebbi kézirata alapján ez a nézet elvetendő, betűvel kiírt hármast (treis) szám szerepel a szövegben. A 38. fejezet mindkét magyar története tartalmaz egy letelepedés-történetet (Levedia, illetve Etelköz), a kazárokkal való kapcsolatot, és a besenyők támadása zárja le ezeket. A harmadik változatot a 39. és 40. fejezet kavar (kabar) története jelenti, amely más forrásból származik. A párhuzamos szerkesztésmód miatt külön-külön elemeztem Levedi és népe, Álmos és Árpád törzsszövetsége, valamint a kavarok történetét, amelyek együttesen rajzolják meg a magyarság 9. századi történetét.

A DAI 38. fejezetének nagyobb része (38,3-47) Levedi és törzsszövetsége történetét mondja el egészen az etelközi fejedelemsválasztásig. Ezt két Levedi-epizódra bontottam, amelyet Álmos és Árpád jóval rövidebb története követ, az ún. Árpád-epizód. Az első Levedi-törté-

net tartalmazza a szavárd (szavartoi aszfaloi) és türk néven említett magyarok Kazáriához közeli, Levediában történt letelepedését, kazárokkal való szövetségét, Levedi első vajdájuk meddő kazár házasságát, végül pedig a kangar-besenyőktől való vereséget. A második Levedi-történet szerint a Levedi vajda vezette néprész Etelközben telepedett le, a kazár kagán magához hívatta Levedit, fejedelmi méltóságot ajánlott fel neki, amit az elhárított, és maga helyett Álmost vagy Árpádot ajánlotta. Levedi nevének etimológiája és tisztsége is vitatott. A magyar törzsszövetség első ismert vezetője, Levedi neve esetében a magyar etimológia ('levő', 'lövő') közmegegyezésen alapul, valójában nem egyértelmű, hogy milyen nyelvi háttérrel tükröz. Konsztantinosz legtöbbször 'első vajda' ('prótos voévodos'), és egyszer 'vezér, fejedelem' ('arkhégos') tisztséget említ. A történeti kutatásban rangban első törzsfőnek, vagy pedig a Dzsajháni-hagyományban szereplő kündünek tekintették. A konsztantinoszi tudósítás alapján feltételezhetjük háborúban és a külügyekben (kazáriai követség) játszott irányító szerepét. Ezt megfelel a Dzsajháni-hagyományban a gyula szerepkörének, akinek minden magyar engedelmességek „háborúban, védelemben és más ügyekben.” Feltevésem szerint Levedi kb. a 850-es évektől 870/880 tájáig, 20-30 éven át vezethette a magyar törzseket gyulaként, a külpolitika legfőbb irányítójaként pedig a keleti, kazár kapcsolatok terén játszott fontos szerepet. A konsztantinoszi történet Levedi kiváló tulajdonságait (nemes, vitéz, értelmes) említi, amelyek egy toposzszerű fejedelmi erénykatalógust alkotnak, ugyanakkor egyéni tulajdonságok is lehettek. Levedit a korai magyar történelem kiemelkedő személyiségének tekintem, akinek történeti szerepe a honfoglaló Árpád fejedelem mellé állítható. A kazár–magyar viszonyt illetően Ibn Ruszta és Konsztantinosz híradásait vehetjük számításba. Ibn Ruszta a kazárok védekezését említi (körülrakolás) a magyarokkal szemben, de hitelessége az interpoláció gyanúja miatt vitatott. Nézetem szerint Ibn Ruszta tudósítását nem vethetjük el, le-

hetett kazár–magyar szembenállás a 830-as évek vége felé (Sarkel), vagy éppen a kavarak elszakadása és magyarokhoz való csatlakozása idején (862-881 között). A konsztantinoszi történet szerint a magyarok együtt laktak és harcoltak a kazárokkal három évig. Ezt a 850-es évek végére és a 860-as évek elejére tehetjük. A magyarok a keleti szláv törzsek ellen léptek fel a kazárokkal együtt, illetve a Krím-félszigeti bizánci birtokokat támadták, ahogy ezt források (orosz őskronika, Konstantin-Cyryll-legenda) kombinációjából kikövetkeztethetjük. A kagán előkelő kazár nőt adott feleségül Levedinek, de nem született Levedinek utóda a kazár házasságból. A második Levedi történet tartalmazza az ún. kagáni ajánlatot. A kagán célja az volt, hogy a fejedelmi cím fejében a magyar törzsek vezetője a kazár uralkodónak engedelmeskedjen, és a magyar törzsek katonai szövetségét biztosítsa. A kutatásban több téves feltevés terjedt el. Az egyik a hosszú kazár fennhatóság, amelyet írott forrás nem igazol. A másik a párizsi kézirat egy másolási hibájához kapcsolódik, eszerint az első vajda hajón (khelandia) utazott volna a kagánhoz. Már Moravcsik Gyula Levedi nevére javította a szót. A harmadik téves hipotézis, hogy azért volt szükség a kazár–magyar szövetségre, mert a besenyők beékelődtek a kazárok és magyarok közé. Nézetem szerint a 38. fejezet párhuzamos szerkesztésmódja rovására írandó a besenyők két támadásának feltevése, így beékelődésük és Levedi hajón való utazása sem több téves hipotézisnél. A magyar törzsszövetség nem integrálódott be a kazár birodalomba, ezért nem beszélhetünk szorosan vett függésről. A magyar törzsek katonai ereje (20 ezer lovas) – legalább a kavarak csatlakozás után – felülmúlhatta a kazárokét (1 tümen, 10 ezer lovas). Ezért a kagán politikai eszközökkel (előkelő feleség, fejedelmi méltóság) igyekezett megnyerni a magyarok vezetőit. A magyarok ugyan közreműködtek a kazárok háborúiban, de tőlük független, nyugati portyázásokat is folytattak. A törzsszövetség szállásterületét a Don és az Al-Duna közé helyezhetjük. Levedi szűkebb nemzetségi/törzsi szálláste-

rülete a Déli-Bug vidékén lehetett, a Khidmasz (Kodüma) és Khingilusz (Ingul) folyók közelében.

Levedi mellett Álmos és Árpád is feltűnik a DAI 38. fejezete második részében. Levedi másik vajdaként ajánlotta Álmost, vagy annak fiát, Árpádot a fejedelmi méltóságra, és a magyarok Árpádot választották fejedelemmé. A tudósítás szerint a besenyők a magyarokat Árpád fejedelmükkel együtt üzték el. A DAI 40. fejezete már Árpád fia, Liuntikát említi fejedelemként a 894/895-re tehető bolgár háború időszakában. A 40. caput genealógiai listája emlékezik meg Árpád fejedelem leszármazottairól. Georgius Monachus Continuatus ugyancsak a bolgár háború idején említette a magyarok fejeiként Árpádot és Kuszánt. A kései, 13-14. századi magyar krónikás hagyomány Álmos születéséhez kapcsolta a totemisztikus turul-mondát, Erdélyben való megölését is említette. A Kárpát-medencei honfoglalást a magyar hagyomány Árpádhoz kötötte, egyedül a 13. századi Albericus francia szerzetes vélte Álmost (Alino) honfoglalónak. A kései magyar hagyományban egyes verziók (Anonymus, Zágrábi-Váradai Krónikák) Álmost, mások (Kézai Simon, 14. századi krónikakompozíció) pedig Árpádot tekintették első fejedelemnek. A történettudomány ezt a problémát tovább folytatta. Míg korábban alig kételkedtek abban, hogy a magyar törzsszövetség első fejedelme valóban Árpád volt, a későbbiekben egyre jobban előtérbe került Álmos, majd Levedi és „fia”, Kuruszán személye is. Vita folyt az általuk betöltött méltóságról is. A bizánci források Árpád tisztségét az 'arkhón', 'megas arkhón', 'kephalé', a latin nyelvű magyarországi források pedig 'capitaneus', 'primus capitaneus', 'dux' titulusokkal jelölték. Álmos tisztsége Konsztantinosznál 'vajda' (voévodos), míg a magyar hagyományban 'dux', 'primus dux'. A fenti címeket 'fejedelem', 'vezér', 'első vezér' stb. jelentéssel fordíthatjuk. A történeti kutatásban vita folyt arról is, hogy a Dzsajháni-hagyomány kündü és gyula vonatkozathatjuk-e Álmosra és Árpádra, és melyiküket tekinthetjük első fejedelemnek. A

Konsztantinosznál megőrzött, 10. század első évtizedére keltezhető (Gábiel-klerikosz jelentése) és a 10. század közepi magyar tradícióból kitűnik, hogy a fejedelmi dinasztia a pajzsra emeléssel beiktatott Árpádot tekintette időben első, 'nagy fejedelemnek' (arkhón, magas arkhón), tőle származtatta hatalmát. Jóllehet korábban magam is feltételeztem, hogy Árpád a kazár eredetű kündü tisztséget nyerte el, valószínűnek tartom, hogy olyan főfejedelmi méltóságot töltött be, amely cím megfelelőjét nem adta meg Konsztantinosz, mint a második (gyula) vagy harmadik fejedelmi méltóság (karkhasz) esetében. Elsősorban a 10. századi bizánci forrásokból (etelközi fejedelmválasztás, bulgáriai háború, honfoglalás, Árpád leszármazói listája) lehet visszakövetkeztetni Álmos és Árpád tevékenységének idejére. Álmos Levedivel lehetett egykorú, születését a 820-830-as évekbe, második vajdai működését a 850-880 körüli időszakra tehetjük. Árpád 850-860 között születhetett, és a 880-as években választhatták fejedelmmé, amelyet a 10. század első évtizede végéig tölthetett be. Levediahoz hasonlóan az egy folyóról elnevezett Etelköz is törzsi szállásterületnek tekintendő, amely az öt folyó, a Dnyeper–Szeret vidékén belülről lokalizálható. Feltételesen azonosíthatjuk a Bug–Dnyeper folyók környékén levő Chidmasz-Chingilusz folyók vidékével, tehát Levediaival. A magyar törzsszövetség szállásterülete ugyanúgy a Don és az Al-Duna között volt, mint később az őket elüldöző besenyőké. A besenyő törzsek elhelyezkedése alapján megkíséreltem rekonstruálni az egyes magyar törzsek szállásterületeit is. Négy törzset (Kér, Megyer, Tarján és Kavár) tételeztem fel a Dnyepertől nyugatra, négyet pedig (Nyék, Kürtgyarmat, Jenő és Keszi) pedig attól keletre. Hipotézisem vitatható, hiszen egy analógiára (besenyő törzsek szállásai) építettem, és ezt kapcsolom össze a 9. századi magyarokra vonatkozó forrásokkal. A levediai-etelközi régészeti leletek gyér száma arról tanúskodhat, hogy a magyar törzsek 50-70 évnél tovább aligha tartózkodtak a Don és az Al-Duna közti szállásterületeiken, mielőtt a

Kárpát-medencébe költöztek volna. A Kazár Kaganátus anyagi műveltségének tekintett, Don-Donyec vidéki szaltovo-majackaja kultúra az újabb kutatások szerint jóval kisebb hatást gyakorolhatott a magyarságra, mint ahogy azt korábban feltételezték. Felvethető az, hogy a Levedinél kulcsfontosságú kazár kapcsolat fennmaradt-e, vagy függetlenedést tételezhetünk fel. A konsztantinoszi történet szerint a fejedelmválasztásra Etelközben került sor. A kazár követek aktív jelenléte, a beiktatási ceremónia kazár volta a kagán hűbérúri törekvéseit jelzik. A magyar törzsfők döntése, és Árpád pajzsra emelése a magyar törzsek önállósági igényét tükrözik. A pajzsra emelésnek vannak germán, római, frank, bizánci és keleti (türk) párhuzamai. Idegen szer-tartással új személyt iktattak be egy új, fejedelmi méltóságba. Árpád pajzsra emelésével a hétmagyar törzsszövetség saját fejedelemmel rendelkező, politikai alakulattá vált. Árpád etelközi pajzsra emelése jelentőségben összemérhető Szent István koronázásával. A pajzsra emelés tradíciója a szájhagyomány útján megőrződhetett, hiszen 1705-ben II. Rákóczi Ferencet a pajzsra emelés szokására hivatkozva, széke megemelésével iktatták be vezérlő fejedelemnek (dux) a szécsényi országgyűlésen. Árpád időszakában sem feltételezhetjük a kazár kapcsolatok leépülését. Előtérbe kerülhetett a nyugati orientáció, a magyarok beavatkoztak felkérésre a frank–morva, és a balkáni konfliktusokba. Az új fejedelmi generáció képviselői, Árpád és Kuszán kiváló képességekkel rendelkező vezetők voltak, válságos történelmi helyzetekben is megtalálták a legmegfelelőbb megoldást.

A hét magyar törzshöz csatlakozó kazár kavarak (kabarok) két hiteles forrásban szerepelnek. A Salzburgi Évkönyv magyarokkal (ungri) való közös, 881. évi ausztriai (Ostmark) kalandozásukat jegyezte fel, Konsztantinosz pedig beszámolt történetükről a 39. fejezetben. A kavar/kabar név etimológiája vitatott. A kazáriai polgárháborút nem vallási vagy etnikai ellentétek váltották ki, hanem hatalmi harc lehetett. A kagán és a bég képviselte kormányzattal szemben

alulmaradó három kazár törzs a magyarok szállásterületére költözött 862–881 között. A kavar törzsek nem alakítottak önálló törzsszövetséget, de autonómiájukat megőrizték a magyar törzsszövetségben belül. A kutatásban elterjedt közvélekedés ellenére a magyarok nem egyesítették a kavarok három törzsét. A ’nyolcas’ magyar törzsszövetségben belül volt egy hetes magyar törzsszövetség, és egy három törzsből álló kavar törzsszövetség. A három kavar törzs nevét nem ismerjük. A kavarok viszonya tisztázatlan az Árpád-kori Magyarországon élő, és a 12. századtól kimutatható székelyekkel, illetve kálizokkal. A kavarok saját fejedelemmel rendelkeztek, akinek címe kagán (’Keán’) vagy kündü/kündür kagán volt. A kündü címet viselhette a Georgius Monachus Continuatusnál Árpád vezértársaként megjelenő Kurszán (Kurszán), aki a kavarok fejedelme volt. Konsztantinosz hangsúlyozta a kavarok háborúkban játszott kiemelkedő szerepét, és harcban való élenjárását. Ibn Ruszta szerint a kündü 20 ezer lovassal vonul ki. A két híradás kombinációja alapján feltételezem, hogy a harcban kitűnő kavarok fejedelme, a kündü vezette a magyar törzsszövetségi haderőt. A kavarok részt vettek a magyar hadjáratokban (például 881-ben). A kavarok nem törzstörődékekből egyesített, vagy egyesült jelentéktelen katonai segédnép volt, hanem a magyar törzsszövetségben katonai és politikai szereppel bíró nép. Konsztantinosz utalt a magyarok és kavarok kétnyelvűségére, amit a kavarok esetében elfogadott, a magyarok esetében vitatott a kutatás. Véleményem szerint a magyarokkal a Kárpát-medencei hazában is együtt élő kavaroknak jelentős része volt a kazáriai kultúra közvetítésében, amely nagyszámú török és jóval kevesebb alán jövevényiszavunkban tükröződik.

A fiatal magyar törzsszövetség legnagyobb próbatétele a 9. század végi szállásváltás, a honfoglalás volt. A „tudatos honfoglalás” feltevése szerint a magyarok megtervezett hadműveletekkel szállták meg a kedvező gazdasági, klimatikus adottságokkal rendelkező Kárpát-medencét. A másik hipotézis szerint egy népvándorlási hullám, azon

belül a besenyők támadása vezetett a honfoglaláshoz. A történeti források (Tabari, Maszúdi, Isztakhri, Konsztantinosz, Regino) az utóbbi feltevést teszik valószínűvé, jóllehet időről-időre megkérdőjelezzik ezt. Konsztantinosz a DAI négy passzusában is beszámolt besenyő–magyar háborúskodásról, más-más nézőpontból. Regino a 889-es évnél említette meg, hogy a magyarokat a velük szomszédos, népesebb és erősebb besenyők elűzték. A források eltérően írják le a besenyő–magyar háborút. Az egyik verzió szerint a besenyők azért támadták meg a magyarokat, mert az úzok elfoglalták szállásaikat, és új hazára volt szükségük. A másik változat szerint Simeon bolgár uralkodó bérelte fel a besenyőket a magyarok megtámadására, hogy bosszút álljon a bizánciakkal ellene szövetkező magyarokon. A honfoglalás nyugati előzményét a magyarok kalandozó hadjáratai jelentették, amelyek során felmérték a Kárpát-medence politikai megosztottságát. A magyarok felváltva szövetkeztek Arnulf keleti frank uralkodóval (892. évi morva hadjárat) és Svatopluk morva fejedelemmel (894. évi pannóniai hadjárat). A 894 tavaszára-nyarára tehető bulgáriai hadjárat során a magyarok Bölcs Leó bizánci császár szövetségeseként pusztították Bulgáriát, és legyőzték Simeon bolgár uralkodó seregét. Újszerű rekonstrukcióm szerint a kezdeti magyar sikerek után Simeon békét kötött a bizánciakkal, és felbérelte a besenyőket. Simeon délnyugat felől, a besenyők pedig kelet felől támadtak 894 őszen az etelközi magyar szállásterületre. Simeon ugyanúgy feldúlta a magyarok vele szomszédos szállásait, ahogy azt a magyarok tették Bulgáriában, és legyőzte a határvédő csapatokat. A besenyők is ezt tették az etelközi szállásterület keleti felében, csak támadásuk intenzitása felülmúlhatta a bolgárokét, hiszen új szállásterületre volt szükségük. A magyarok serege akkor, 894 nyarán–őszén kalandozott Pannóniában, amikor a kettős támadás bekövetkezett. A szállásterületet védelmező csapatokat, családokat és az állatállományt veszteségek érték. Indokoltnak tartom az etelközi vész megjelölést, jóllehet a források leírásai túlzá-

sokat tartalmaznak. A szállásterületen maradt népesség Árpád fejedelem vezetésével az erdélyi és más hágókon át behúzódott a Kárpát-medencébe 894 végén, 895 elején, és birtokba vette keleti felét. Ezt követte a 899. évi itáliai és 900. évi bajor kalandozás után 900 őszén a Kárpát-medence nyugati fele, Pannónia megszállása. A következő években a kalandozások az új szállásterület biztosítását szolgálták. A legfontosabb esemény a 907. július 4-5-i pozsonyi (brezalauspurchi) csata volt, amikor a magyarok részenként megverték Arnulf utóda, Gyermek Lajos keleti frank seregét, amely Pannónia visszafoglalására készült.

A magyar törzsszövetség Kárpát-medencei szállásterületét Konsztantinosz császár és Ibn Hajján tudósításai alapján lehet vázolni. Konsztantinosz – Gábrriel klerikosz Bölcs Leó-korabeli, 10. század első évtizedéből származó jelentésére építve – 'Turkia' egész szállásterületét öt folyó vidékére (Temes, Tútisz, Maros, Körös és Tisza) tette, és megadta szomszédait (besenyők, bolgárok, frankok és horvátok) is. Utalt arra, hogy a Duna és a Száva között is laknak magyarok. Ibn Hajján 942. évre vonatkozó tudósításában a Duna folyó mellékére helyezte a nomád magyarok szállásait. A magyar törzsszövetség a Duna folyótól keletre, a Tisza és mellékfolyói vidékén, illetve a Dunától nyugatra és északra, a nomád életformának megfelelő, alföldi és dombvidéki helyeken lakott. Az etelközi megszállás modelljét némileg módosítva négy törzs lakhatott a Dunától keletre, négy pedig attól nyugatra és északra. Árpád és utódai fejedelmi törzsét a Duna-Tisza köze északi részére, illetve a Dunántúl északi részére helyezhetjük. A gyula-törzs keleten lakott, és a 10. század második felében Erdélybe költözött be. A karha törzsét a Dél-Dunántúlra lokalizálhatjuk. A Dunától északra, a Nyírségben, a Duna-Tisza köze déli részén, és a Körös/Maros–Temes vidéken (kavarok) is körvonalazhatunk törzseket.

A Kárpát-medencében letelepedő magyar törzsszövetség 10. századi történetének első szakasza a kalandozó hadjáratok kora (900–

970), amelynek első fél évszázada a magyar törzsszövetség zenitjét jelenti. A második szakasz a törzsszövetség válsága, és a fejedelmi hatalom erősödése Géza és Vajk (István) uralkodása alatt. E fejezetben vizsgáltam a magyar törzsszövetség gazdaságát és társadalmát a 870–950 közti időszakban. Az írott források (Dzsajháni-hagyomány, Bölcs Leó, Regino, PVL, Maszúdi, Ibn Hajján, Konsztantinosz) alapján a honfoglaló magyarság sátrakban élő, pásztorkodó nomád életformát folytatott. Legfontosabb gazdasági tevékenysége a nomád állattartás volt. Kiegészítő gazdasági tevékenységként a folyók mellett földműveléssel foglalkozott, illetve halászáttal. Életmódjához hozzátartoztak a portyák, amelyeken zsákmányt szereztek, foglyokat ejtettek, akiket a kereskedelem útján értékesítettek. Az írott forrásokból nyerhető képet a magyar nyelv szókincse (török, iráni és szláv jövevényszavak) alapján finomíthatjuk. A régészeti feltárások, a Kárpát-medencei leletanyag (temetők, sírok, illetve telepök) segítségével árnyalhatjuk az írott forrásokból nyert képet. A gyarapodó, de nem mindig kielégítően dokumentált leletanyag (kb. 20-30 ezer sír) komplexebb életformáról tanúskodik. A problémát nem a jóval kisebb számú, gazdag mellékletes sírok etnikai és társadalmi besorolása (magyar, illetve vezéri, katonai kíséret tagja) jelenti, hanem a jóval nagyobb számú, szegényebb mellékletű síroké ('szláv', vagy magyar köznépi). A régészet előbb etnikai (hódító magyar, alávetett szláv), később társadalmi (vezető réteg, középréteg, köznép) különbségeket vélt felfedezni. A jelenlegi, helyes tendencia az, hogy régióként vizsgálják a kérdést, és sokszínű gazdaságot és társadalmat tételeznek fel. A török jövevényszavak alapján a földművelés és állattartás magas szintű ismeretét tételezte fel a nyelvészeti kutatás. A kutatók a nomád és félnomád minősítéseket használták az életmódra, gazdaságra és társadalomra. Nézetem szerint a nomád terminus jobban tükrözi a korabeli állapotot, ami nem zárja ki a földművelés meglétét a magyaroknál. A kézművesség bizonyos ágai is fejlettek voltak (kovácsok, íjkészítők,

fazekasok, ötvösök stb.). A társadalom is nomád jellegű volt. A társadalom csúcsán a fejedelmek (nagyfejedelem, gyula, karha, kündü), a törzsfők és nemzetségfők álltak (40-50 család). Alattuk a szabadok és családjaik helyezkedtek el, akik közül kiemelkedtek a portyázó hadjáratokban rendszeresen résztvevő, alakuló katonai kíséret tagjai. A társadalom alján az idegen (öslakosok és behurcolt foglyok) szolgárateg állt.

A magyarok társadalmi, politikai szerveződése több egymásra épülő csoporton alapult. A politikai szervezet alapvető egységét a nagycsaládokból álló, vérséginek-rokonságinak tekintett nemzetség (genea) jelentette. A korabeli források közül csak Bölcs Leó utalt nemzetségekre. A magyar krónikás hagyomány 108 nemzetségről (generatio) emlékezett meg. Korabeli besenyő analógia alapján valószínű, hogy a hét magyar és a három kavár törzs legfeljebb 40–50 nemzetségre tagolódott. A törzs nemzetségekből álló, nagyobb területi–politikai–katonai csoport. Konsztantinosz a törzsnévlistában felsorolta a hét magyar törzset (genea), és megemlítette, hogy a kavarok népe három törzsből (genea) áll. A történeti kutatásban a Kavar, a Nyék, a Megyer és a Tarján merült fel Árpád fejedelmi törzseként. Ha a 'hétmagyar' népnév Levedihez kötődik, akkor Levedi a Megyer törzs, Álmos és Árpád a hét törzs között élen álló Nyék feje lehetett. Ha a törzsnévlista a régebbi állapotot tükrözi, akkor Levedi a Nyék, Árpád pedig a Megyer főnöke volt. A törzsszövetség a törzsek katonai és politikai föderációja, amely rendelkezett törzsfői tanáccsal, és funkciókkal bíró fejedelmekkel. A törzsszövetség megnevezésben a politikai szervezet demokratikus és föderalisztikus jellege tükröződik. Bölcs Leó császár megkülönböztette a „sok fő” alatt álló népektől az „egy fő” vezette, monarchikus szervezetű népeket, és az utóbbihoz sorolta a magyarságot is. Konsztantinosznál jól kirajzolódik a két stádium. Levedi vezetése idején vajdák állnak a magyarok élén, majd Árpád személyében fejedelmet választanak. Ez megfelelni látszik a

türk politikai szervezetnek, amelynek egyik változata „a bégek és nép” (begler bodun), a másik, fejlettebb verziója a kagánnal rendelkező hatalmi szervezet (el). A kutatásban a korai politikai szervezettel kapcsolatban a fejedelemség (nagyfejedelemség), a nomád, félnomád állam, illetőleg steppei állam minősítés merült fel. A hasonló politikai alakulatok (avarok, kazárok stb.) mintájára a magyarok politikai szervezetét nevezhetjük nomád/steppei szövetségi államnak. A nomád vagy steppei jelző a gazdaság és társadalom nomád, illetve steppei jellegére vonatkozik. A szövetségi jelző a nemzetségi-törzsi struktúrára utal, az állam fogalom pedig olyan korai típust jelöl, amelyben a fejedelmek, törzsfők és nemzetségfők részeseznek a hatalomból. A törzsszövetségi struktúra sajátos kettősséget mutatott. A törzsek megőrizték autonómiájukat, a közös háborúban viszont részt vettek. Ezt igazolja Konsztantinosz császár híres, sokszor félreértelmezett paszsusa is, amely arról számol be, hogy a törzsek nem engedelmességek fejedelmeiknek, de egyezségük van arra, hogy háború esetén együtt harcoljanak. A kalandozások lezárulása után a törzsszövetség lassú felbomlását tételezhetjük fel. Ez tükröződhet abban a híradásban, amely szerint 972-ben 12 magyar előkelő jelent meg I. Ottó császár előtt Quedlinburgban. A 12 előkelő nemcsak Géza nagyfejedelmet, hanem saját törzsét is képviselhette. A hét magyar törzs közül kettészakadt a Kürtgyarmat, – a Kürt és Gyarmat helynevek igazolják ezt – így legalább nyolc magyar és három kavar törzssel számolhatunk. Konsztantinosz népnek (ethnosz) nevezte mind a magyarokat (’hétmagyar’), mind pedig a kavaroakat (’háromkavar’), akik saját nyelvvvel rendelkeztek. A bizánci császár törzsneveinek értelmezése alapján korábban felmerült, hogy két finnugor törzs (Nyék, Megyer) asszimilált török törzseket, illetve törzstörödékeket. Ezek az etimológiai kísérletek az etnikum és a nyelv azonosítására épültek. Törzsnevek etimológiája és népnevek alapján nem állapíthatunk meg etnikai csoportokat a hét magyar törzsen belül. A fehér és fekete magyarok

problematikáját is idevehetjük. Három, 11-12. századi forrás (Querfurti Brúnó, Adémar, orosz őskronika) hat passzusában találunk fehér és fekete magyarokra (ugri, ungri) vagy Magyarországra (Ungria) való utalást. Querfurti Brúnó a 11. század elején sikertelenül térített a fekete magyarok között, majd hallott erőszakos megtérítésükről. Adémar szerint István legyőzte és hitre térítette Fekete Magyarországot. A fekete magyarokról úgy vélte, hogy sötét bőrszínükről kapták nevüket. Az orosz őskronika szerint Kijev mellett vonultak el a fekete magyarok a 9. század végén. Adémar arról tett említést, hogy Brúnó Fehér Magyarországra ment. Az orosz őskronika a fehér ugrokról azt állította, hogy elfoglalták a szlávok földjét, megjelenésüket a 7. századra tette. A történeti kutatásban a fehér–fekete dualizmus magyarázatára felmerült az etnikai (magyar–kavar, ugor–török), hét törzsen belüli politikai/törzsi (nagyfejedelem–Koppány, Gyula vagy Ajtony), vallási (keresztény–pogány) különbségek lehetősége. Konsztantinoszi analógia alapján a helyén maradó és eltávozó csoportok kettősségét véltem felfedezni a fehér és fekete magyarok megjelenésben. Forrásaink különböző színszimbolikát használhattak. A fekete magyar elnevezés a 11. századi keresztény szerzőknél a magyarok pogányságát jelölhette. A bőrszínre való utalás toposznak tekintendő. A fehér–fekete ugri megjelölés az orosz őskronikában időbeli különbségre utalhat. Átmeneti jellegűnek tartom a fehér–fekete megkülönböztetést, amely az állam és egyházszervezet kiépülésével megszűnt.

A magyar törzsszövetség irányítását a törzsfői (fejedelmi) tanács, és egyes fejedelmek végezték. A törzsfői tanács a legfontosabb kül- és belpolitikai döntéseket meghozó alkalmi szerv volt. Feladata volt az egész törzsszövetséget érintő közös vállalkozás, háború, vagy új hazába való költözés eldöntése, új fejedelmi méltóság létesítése. A törzsfők saját törzseiket vezették szuverén módon. A törzsfők közül kiemelkedtek a funkcióval rendelkező fejedelmek, akik végrehajtói

hatalommal bírtak. A Dzsajháni-hagyományban a 20 ezer lovassal kivonuló kündü, és a háborúban, védelemben irányító gyula szerepel. Konsztantinosz az Árpád nemzetségéből származó fejedelmet (arkhón) vagy nagyfejedelmet (megas arkhón) említette első helyen, sorrendben másodikként a gyulát (gylas), harmadikként pedig a karhát (karkhasz). A bizánci császár szerint bírói tisztségük volt. A kutatásban elterjedt felfogással szemben úgy vélem, hogy a bírói funkció mindhárom tisztségviselőre vonatkozott, nemcsak a két utóbbira. A honfoglalás előtt kettős vagy szakrális kettős fejedelemséget tételezett fel a történeti kutatás. Nézetem szerint a kündü a csatlakozó kavarak fejedelme, a gyula pedig a hét magyar törzs vezetője volt. Mindkét vezetőnek katonai funkciója volt. A szakrális fejedelemség koncepcióját kizárólag Álmos személyére és kései híradásokra alapozták (Turul-monda, Erdélyben való megölése), ezért ennek megléte nem bizonyítható. Árpád megválasztásával nagyfejedelem került a magyar törzsszövetség élére, őt követte a gyula, valamint a kündü. A 10. század első felében a karha méltóság tűnt fel.

A nagyfejedelmi dinasztia megalapítóját, Árpádot négy fia (Tarkacsu, Jelekh, Jutocsa, Zolta) közül a legidősebb Tarkacsu, vagy inkább a harmadik Árpád-fi, Jutocsa követte. Jutocsa azonosítható a Bölcs Leó időszakában fejedelemként (arkhón) említett Liuntikával (Jutika-Jutocsa). Liuntika-Jutocsa a 910–930-as évek között uralkodhatott, amikor a magyarok sikeres hadjáratokat folytattak. Jutocsát fia, Falicsi követte, aki a 930-as évektől a 950-es évekig vezette a törzsszövetséget. Aktív nyugati külpolitikát folytatott, kelet felé pedig békés kapcsolatokra törekedett. Falicsi uralkodását a 955. évi augsburgi vereséggig számította a kutatás, ekkor leváltását (feláldozását?) feltételezték. Nézetem szerint nincs kapcsolat az augsburgi kudarc és az utódlási kérdés között. Falicsi fejedelemutóda unokaöccse, Zolta fia, Taksony volt, aki a 950-es második felétől uralkodott 972-ig. Véget vetett a nyugati kalandozásoknak, és védelemre rendezkedett be. Ke-

leti politikáját a szövetségkeresés jellemezte. Taksony uralkodásának vége felé következett be a 970. évi arkadiopoliszi vereség, amelyet kapcsolatba hoztak az uralomban bekövetkezett változással. Úgy vélem, hogy ettől függetlenül lépett Taksony örökébe fia, Géza.

A 920-as évekre vonatkozóan több vezér nevét is feljegyezték a külföldi források. A 921/922-es itáliai hadjárat során Dursac és Bugát (Bogát), a 924-es évben Szalárd vezették a magyar csapatokat. Konsztantinosz megemlékezett Bulcsú karha apjáról, Kál (Káli) karháról. A 940-es években Falicsi nagyfejedelem mellett tevékenykedett Zsombor (Zombor) gyula, Bulcsú karha, Lél, Súr és Csaba. A 955–970 közötti időszakból, Taksony korából Urs (Örs?), Botond és Apor vezérek nevét őrizték meg a források. Géza és Vajk/István korából, a 10. század utolsó negyedéből Beliud, Kulán, Keán, Tar Zerind és fia, Koppány, valamint Prokuj gyula és Ajtony neve maradt fenn.

A honfoglalás után a magyar törzsszövetség aktív külpolitikát folytatott, amelynek legfontosabb részét a helytelenül kalandozásoknak nevezett hadjáratok jelentették. A magyarok segítségnyújtásuk vagy a béke fejében adóztatták (évpénz formájában) Itáliát, Germániát és Bizáncot. A magyar törzsszövetség regionális nagyhatalom szerepét játszotta a 10. század első fele európai politikájában. A portyázások rendszerezettek voltak, alig volt év, amikor a magyarok sehova sem vezettek hadjáratot. A kalandozó hadjáratok az év nagyobb részében folytak, legalább tavasztól késő ősziig portyáztak a magyarok. A hadjáratok hatósugara nagy volt; Európa nyugati, déli, délkeleti részét egyaránt elérték a magyar lovascsapatok. A hadjáratok során a seregek szétváltak kisebb csapatokra, nagyobb ellenállás esetén egyesültek. Az egyes hadjáratok pontos rekonstrukciója nehéz, jöllehet számos korabeli forrásban feljegyezték az akciókat. A kalandozások évenként megújuló villámhadjáratoknak tekinthetők, amelyekkel szemben a megosztott Európa sokáig tehetetlennek bizonyult. A magyar sikereket lovasnomád harcmodoruknak (cselvetések, hatékony ijak) tulajdonít-

hatjuk, és Európa belső anarchiájának. A honfoglalás után, a 10. században kb. 47 hadjáratot számolhatunk. Ezek zöme (kb. 38 hadjárat) nyugat felé, kisebb része (kb. 9) pedig délkelet felé irányult. A jól szervezett hadjáratok központi irányítást tételeznek fel, jöllehet kevés hadjárat esetében (pl. 942, 955) valószínűsíthetjük az egész törzsszövetség részvételét. Ezek mellett törzsi, vagy néhány törzs összefogásával indított kisebb hadjáratok is folyhattak. A muszlim források által 20 ezer harcosra becsült magyar haderő negyede, maximum fele (5-10 ezer fő) vehetett részt ezekben a portyázásokban. A kalandozó hadjáratok zsákmányszerző vállalkozások (nemesfémek/pénn, luxuscikkek, foglyok, élelmiszer) voltak, és politikai céljai is lehettek a törzsszövetség vezetőinek. A 10. századi kalandozó akciókat szakaszokra osztottam, és elemeztem az egyes hadjáratok lefolyását. Az első periódus a Kárpát-medencei szállásterület biztosítására indított hadjáratok időszaka (901–907). Ebben a szakaszban vesztette életét Kuszán (Kuszál), akit a bajorok csaltak törbe (904). A periódus végén a magyarok visszaverték a keleti frankok nagyszabású ellentámadását Pozsonynál (brezalauspurchi csata, 907. július 4-5). A következő periódust (908–933) a sikeres magyar hadjáratok korának nevezhetjük. Nemcsak egy-egy kiszemelt területet pusztítottak, hanem egy hadjárat évből több tartományba is betörték, és különböző irányokba vezettek akciókat. Az intenzívebb hadjáratok növelték az ellenállást is. Madarász Henrik német uralkodó aratott 9 éves béke után győzelmet a magyarok felett Merseburgnál (Riade, 933. március 15.). A következő periódust a váltakozó sikerű magyar hadjáratok időszaka (933–955) jelenti. Ekkor a magyarok egyre nagyobb erőfeszítéssel érték el sikereiket a növekvő ellenállással szemben, szaporodtak a kudarcok. Az időszak végén Madarász Henrik utóda, I. (Nagy) Ottó legyőzte a magyarokat Augsburgnál, Lech-mezején (955. augusztus 10). A magyar sereg három vezetőjét (Bulcsú, Lél és Sur) kivégezték. A veszteségek és a vezérek kivégzése sokszerű hatást gyakorolt a magyar törzsszövetségre. Az

utolsó szakaszban (955–970) csak Bizánc ellen vezetett akciókról van tudomásunk. A magyarok egy koalíciós sereg – rusz, bolgár, besenyő és magyar – részeként szenvedtek el vereséget a bizánci hadtól 970 őszén (arkadiopoliszi csata). Ezzel lezárultak a világtörténeti jelentőségű magyar portyázások.

A portyázó hadjáratok megszűnésével a törzsszövetség belső válságba került, amelyet Géza fejedelem (972–997) és fia, Vajk/István (997–1038) oldott meg. Géza külpolitikájában váltást hajtott végre. A német-római és a bizánci birodalom harapófogójából úgy keresett kiutat, hogy nyugat felé nyitott. Elküldte követeit az augsburgi győzökhöz, I. Ottó császárhoz (Quedlinburg 973. március), és felvette a latin rítusú kereszténységet. Békés külpolitikájának része volt a házasságidinasztikus kapcsolatrendszer kiépítése a szomszéd államokkal (rusz, lengyel, bolgár, velencei és bajor). Fiának megszerezte feleségül a bajor herceg lányát, Gizellát (995 táján). Géza belpolitikájában a fejedelmi hatalom növelésére törekedett. Szövetséges viszonyt alakított ki a gyulákkal (felesége, Sarolt révén), az Abákkal, továbbá a karha méltóságot viselő Tar Zerinddel és Koppánnyal. Más törzseket befolyása alá vont. A törzsszövetség bomlását jelzik azok a krónikás híradások, amelyek hatalmi harcokról szólnak Taksony vagy Géza időszakában (Csaba-történet; belharc Beliud, Kulán és Keán között). Géza a kereszténység felvételével, dinasztikus külpolitikájával a magyar törzsszövetség fennmaradását biztosította, és megerősítette a fejedelmi hatalmat. Géza halála után, utóda, Vajk (István) ellen fellépett Koppány somogyi vezér, aki feleségül akarta venni Géza özvegyét, Saroltot, igényt tartott István uralmi területére és fejedelmi méltóságára. A történeti kutatás Koppányt István vérrokonának tekintette, aki a szeniorátus és levirátus alapján formált jogcímet a főhatalomra. Nézetem szerint Koppány a karha méltóság birtokosa lehetett, és korántsem biztos, hogy az Árpád-nemzetségből származott. A törzsszövetség felbomlásának jeleként is értelmezhető a belső harc a nagyfeje-

delmi hatalomért. A fiatal (975 táján született) Vajk (István) a Gizelával jött bajor előkelőkre is támaszkodva legyőzte Koppányt Veszprém közelében, vagy Koppány territóriumán, Somogyban. A hagyomány szerint István a megölt Koppányt négybe vágatta, és egy-egy csonkot küldött Veszprémbe, Esztergomba, Győrbe és Erdélybe. István sikerével biztosította nagyfejedelmi hatalmát, bekebelezte Koppány somogyi territóriumát. Három évvel később István keresztény hatalmi szimbólumot, koronát kért II. Szilveszter pápától, aki III. Ottó császár jóváhagyásával elküldte ezt neki. Ezzel a koronával 1000 karácsonyán vagy 1001. január elején királlyá koronázták Istvánt. Ezzel létrejött a keresztény Magyar Királyság. Az ország keleti felében még létezett a magyar törzsszövetség (gyula, Keán, Ajtony), hatalmi dualizmus keletkezett. Istvánnak ki kellett terjesztenie hatalmát a magyar törzsszövetség egész területére. Az államszervező harcok következő államását nagybátyja, az erdélyi Gyula (Prokuj) elleni sikeres háború jelentette 1003-ban. István a magyar törzsszövetség második méltóságát győzte le, területét (Erdélyt) elfoglalta. A következő ellenfél Keán volt, akit azonosíthatunk Ajtonnyal. Nézetem szerint Ajtony a kavari törzsek utolsó kagánja vagy kündüje (kündür kagán) lehetett. Ajtonyt István hadvezére, Csanád győzte le 1003 és 1008 között. A törzsszövetség fő tisztségviselői (Koppány karha, Prokuj gyula, Ajtony kündü) legyőzésével István felszámolta a törzsszövetséget. Államszervezése során létrehozta területi alapon a megyéket, és püspökségeket alapított. A steppei eredetű magyar törzsszövetség vagy steppei szövetséges állam helyébe az európai típusú, keresztény állam lépett.

4. A doktori értekezés témakörében megjelent publikációk

Könyvek:

Levediától a Kárpát-medencéig. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged, 1998. 237 p. (Második, javított kiadás, Históriaantik Kiadó, Budapest, 2011. 200 p.)

A honfoglalástól az államalapításig. A X. századi magyarság története. Históriaantik Kiadó, 2010. 297 p.

Szerkesztések:

„In my spirit and thought I remained a European of Hungarian Origin”. Medieval Hungarian Studies in Memory of Zoltan J. Kosztolnyik. (társszerkesztők: Petrovics, I. –Congdon, E. A.). Capitulum VI. JATEPress, Szeged, 2010. 221 p.

Tanulmányok:

Megjegyzések Toynbee magyar őstörténeti koncepciójához. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica LXXI (1981) pp. 13–19.

A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica LXXV (1983) pp. 3–9.

Kabarok (kavarok) a IX. századi magyar törzsszövetségben. In: Századok 118 (1984) 1. sz. pp. 92–113.

A magyar fejedelmi méltóság öröklődése. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. LXXXIII (1986) pp. 3–9.

Kabarok és fekete magyarok. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae LXXXIV (1987) pp. 23–29.

Az etelközi magyar–besenyő háború. In: Századok 122 (1988) 4. sz. 541–576.

Árpád megasz arkhón címéhez. In: Magyar Nyelv LXXXVI (1990) pp. 228–230.

A konsztantinoszi Tas személyéhez. In: Magyar Nyelv LXXXVIII (1992) pp. 469–474.

A magyarok „etelközi honfoglalása”. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae XCVIII (1993) pp. 3–14.

A Liuntika-rejtély. In: Magyar Nyelv XC (1994) 2. sz. pp. 168–176.

Hungarian–Bulgarian Contacts in the Ninth Century. In: Hungaro-Bulgarica V. Szegedi bolgarisztika. Főszerk. H. Tóth Imre. Szeged, 1994. pp. 71–78.

Az etelközi magyar törzsek szállásterületei. In: Kelet és Nyugat között Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. pp. 471–485.

A honfoglalás időpontja. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. CII. (1995) pp. 3–10.

A honfoglaló magyarok politikai szervezete és vezetői. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémy László. Zrínyi Kiadó, Budapest, pp. 161–175.

Birodalmak, államok és népek a IX. századi Kelet-Európában. Életünk 1996/7. sz. pp. 571–598.

A konstantinói „Turkia” értelmezéséhez. Magyar Nyelv XCIII (1996) 1. sz. pp. 54–63.

A honfoglalás szakaszai. In: Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 9. Honfoglalási emléknapok. Szerk. Jancsák Cs.–Kósa K.–Nagy T.–Nyulassy Á. Szeged, 1996. pp. 8–16.

Megjegyzések a honfoglalás szakaszaihoz. Századok 130 (1996) 4. sz. pp. 877–906.

A honfoglaló magyar törzsek szállásterületei. In: Honfoglaló magyarság Árpád–kori magyarság. Antropológia–régészet–történelem. Szerk. Pálfi György–Farkas L. Gyula–Molnár Erika. Szeged, 1996. pp. 17–22.

A honfoglalás. In: Árpád előtt és után. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 1996. pp. 43–54.

A 9. századi magyar kalandozások. Hadtörténelmi Közlemények 109 (1996) 4. sz. pp. 3–36.

Az első fejedelem: Árpád vagy Álmos? In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae CIII (1996) pp. 31–42.

A fehér és fekete magyarok problematikájához. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Forum Könyvkiadó, 1997. pp. 81–94.

Az etelközi magyar fejedelmválasztás. In: *Studia varia. Tanulmányok a 80 éves Szádeczky-Kardoss Samu tiszteletére.* Szerk. Tar Ibolya–Wojtilla Gyula. Szeged, 1998. pp. 141–147.

Levedi és Árpád személyisége. *Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae.* CVII. (1998) pp. 11–16.

A magyar törzsszövetség szláv kapcsolatai. In: *Ötvenéves a szegedi szlavisztika.* Szerk. Bibok Károly–Ferincz István–H. Tóth Imre. Szeged, 1999. pp. 153–164.

The territories of the Hungarian Tribal Federation around 950. (Some Observations on Constantine VII's „Tourkia”). In: *Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik. Band 3. Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996.* Hrsg. Günter Prinzing–Maciej Salamon. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1999. pp. 23–34.

Les incursions des Magyars en Europe. In: *Les Hongrois et l'Europe: Conquête et intégration.* Publications de l'Institut Hongrois de Paris, Paris–Szeged, 1999. pp. 201–222.

Szövetség vagy vazallitás? Megjegyzések a magyar–kazár kapcsolatokhoz). In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc–Szabados György. Szeged, 2000. pp. 637–654.

Magyar törzsszövetségi méltóságok 870–950 között. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae.* CXIII. (2001) pp. 21–29.

Megjegyzések a Levedia–Etelköz problémához. In: *A Kárpát-medence és a steppe.* Szerk. Márton Alfréd. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest, 2001. pp. 127–136.

Vajk-István születésének kronológiai problémái. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* CXVI (2002) pp. 9–19.

Princes and dignitaries in the ninth-tenth century Magyar tribal federation. In: *Chronica* 3 (2003) pp. 21–36.

A magyar fejedelmi méltóság megalapítása és öröklődése. In: *Acta Universitatis Szegediensis* CXIX (2004) pp. 11–19.

The Landtaking and the Settlement of the Hungarian Tribes (895–900). In: Univerzitní Noviny (Brno, Masaryk University) Rocnik 11 4–12–2004. pp. 44–48.

The past and present of the research on the prehistory of the Hungarians. Historiography. In: Research on the Prehistory of the Hungarians: a Review. Papers presented at the meetings of the Institute of Archaeology of the HAS, 2003–2004. ed. by Balázs Gusztáv Mende. *Varia Archaeologica Hungarica XVIII.* red. by Csanád Bálint. Budapest, 2005. pp. 45–86.

Deér József és a magyar őstörténet. In: Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905-1972) professzor születésének centenáriumára. Szerk. Koszta László. *Capitulum II.* Szeged, 2006. pp. 103–113.

The Research of Hungarian Prehistory outside Hungary. *Capitulum VI.* Szeged, 2010. pp. 27–36.

X. századi magyar fejedelmek és törzsfők. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. pp. 445–451.

A magyar kalandozások és a honfoglalás. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939-2004). Szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. pp. 183–195.

The White and Black Hungarians. *Chronica* 9–10 (2011) pp. 5–14.

A IX–X. századi magyar törzsszövetség szláv kapcsolatai. In: Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére. Szerk. Kocsis Mihály–Majoros Henrietta. Szeged, 2012. pp. 339–353.

Querfurti Brúnó és a fekete magyarok. In: Hittérítők és pogányok. Querfurti Brúnó – egy vértanú Szent István korában. Szerk. Halmágyi Miklós. In: *Belvedere Meridionale XXIV.* évf. 4. szám. 2012. (Tél) pp. 41–55.

A kavarak (kabarok) katonai és politikai szerepe. *Hadtörténelmi Közlemények* 126 (2013) 2. sz. pp. 315–352.

A 9–10. századi magyarság politikai szervezete bizánci szemszögből. In: Ünnepi kötet Dr. Blazovich László 70.

születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér – Homoki Nagy Mária. Szeged, 2013. 679–690.

The Landtaking and Settlement of the Hungarians/Magyars and its Historical Role. *Annales Historici Presovienses* 13 (2013) 1. pp. 7–22.

The Political Organisation of the Ninth and Tenth Century Hungarians from Byzantine Aspect. In: Olajos Terézia (szerk.): *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc (The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium)*. *Acta Universitatis Szegediensis. Opuscula Byzantina* XI. Szeged, 2014. pp. 351–365.